

Nacionalismus jako nástroj sebeurčení nebo sebezničení?

Ivan Gabal a kolektiv: Etnické menšiny ve střední Evropě. Konflikt nebo integrace. G plus G, Praha 1999, 341 stran, ISBN 80-86-103-23-4.

Nakladatelství G plus G se ujalo úkolu vydat velmi potřebnou publikaci o současném stavu i historických kořenech role národnostních menšin (či společenství) v prostoru, který bývá ne zcela přesně nazýván střední Evropou. Šíře teritoriálního záběru tématu definovaného titulem knihy překračuje mou představu o střední Evropě a otevírá ji jihovýchodním směrem. Což ovšem považuji spíše za přednost vzhledem k aktuálnímu stavu Balkánu, kde se na území někdejší Jugoslávie právě odehrálo další dějství tragédie, která přerostla v mnohaletou zkoušku schopností mezinárodního společenství poradit si s propletením národnostních konfliktů postkomunistických států.

Knih *Etnické menšiny ve střední Evropě*, jejíž podtitul obsahuje dodatek *Konflikt nebo integrace*, představuje výstup grantového projektu, k jehož realizaci přispělo Ministerstvo zahraničních věcí České republiky a Ústav mezinárodních vztahů, za což jim nepochybně patří dík. Umožnily tak komplexní studium problému národnostních menšin a nacionalismu, který lze považovat za nejsložitější fenomén postmoderní éry mezinárodních vztahů, ohrožující ve svých důsledcích nejen bezprostřední území aktérů konfliktu, ale také integritu rozhodovacích struktur západního světa.

Přirozeně je potřeba v této souvislosti připomenout, že národnostně motivované konflikty nejsou v Evropě něčím zcela neznámým a novým. U zrodu obou světových válek (pomineme-li balkánské války z počátku 20. století aj.) stál v prvním případě konflikt Srbů s habsburskou monarchií a koncem 30. let pak národnostní skupiny etnických Němců žijících ve státech střední a východní Evropy.

Skončila studená válka, zhroutil se komunistický systém, padlo bipolární uspořádání mezinárodních vztahů a bezpečnost tzv. postmoderního světa opět ohrožuje nacionalismus, ideologie schopná velmi rychle vyplnit ideové vakuum, které po sobě zanechal „reálný socialismus“, vyprázdňené společenské vědomí postrádající struktury a funkce občanské společnosti. A právě z těchto důvodů lze považovat za nesmírně potřebnou publikaci, která podrobně přibližuje specifické i některé obecně platné rysy národnostních konfliktů, jichž ovšem nebyla a není ušetřena ani Česká republika, respektive bývalé Československo, byt v mnohem „jemnější“ podobě.

Vzhledem k rozsahu recenzované práce rozvržené do šesti základních tematických okruhů (kapitol), z nichž každý je dále členěn do dílčích podkapitol, nelze se zabývat obsahem každé z nich. Považuji tedy za vhodné upozornit čtenáře alespoň na některé dílčí pohledy a informace, jež považuji ze svého hlediska za nejvýznamnější či nejpřínosnější.

Úvodní kapitola editora publikace *Ivana Gabala* představuje určitý programový rámec všech studií, předznamenávající strukturu práce a vřazující Českou republiku do kontextu evropských bezpečnostních a integračních struktur. Autor dále upozorňuje na to, že současný stav problematiky národnostních menšin v České republice je dvoustranným problémem. Na jedné straně je to politický, právní a společenský rámec, v němž u nás menšiny žijí, a na druhé straně situace, aktivita a postavení menšin samotných. Za jednotící hledisko práce považuje editor nazírání problémů a jevů v jejich dnešní podobě na pozadí historického vývoje, jehož jsou výslednicí. Považuji toto pojetí za jedinou metodu otevírající možnost pochopení tak složitých situací, jako je nedávná válka na území bývalé Jugoslávie či vysídlení skupin německy mluvícího obyvatelstva po druhé světové válce. Lze namítnout,

že požadavek historického kontextu je jaksi samozřejmou metodikou. Ze zkušenosti s informacemi našich sdělovacích prostředků však víme, že to až taková samozřejmost není. Příkladem budíž informování našich sdělovacích prostředků o válce v Kosovu, o sudetoněmecké otázce aj.

První kapitola recenzované knihy (Ch. Lord, I. Gabal) se zaměřuje na historický a institucionální vývoj koncepce menšin v evropském kontextu. *Christopher Lord* ve svém příspěvku analyzuje terminologii problémů národnostních menšin a upozorňuje na klíčový význam původu a obsahu pojmu sebeurčení, který se objevil vzápětí po skončení první světové války v proslulých čtrnácti bodech W. Wilsona. To, co Wilson navrhoval, byl obecný politický koncept, nikoli princip mezinárodního práva. Konstatuje, že – historicky vzato – existuje hluboké rozdělení Evropy na Východ a Západ, které jde hlouběji do historie. Pro západní Evropu je příznačný obecný historický koncept jednotného národního státu oproti mnohonárodnostním státním útvarům střední Evropy. Napovrch se národnostní problematika jeví jako soubor téměř lokálních otázek druhotného významu (školství, názvy obcí a měst, jazyk apod.), ve skutečnosti však jde o strukturální problém mezinárodní politiky, protože *ve hře je politický status daného národa na mezinárodní scéně*.

V závěru první světové války se objevil klíčový pojem sebeurčení národů, s jehož pomocí dohodové mocnosti Velká Británie a Francie „narysovaly“ nové uspořádání Evropy s cílem oslabit Německo. Versailleský systém sice deklaroval sebeurčení národů, ve skutečnosti však vedl hranice bez ohledu na etnické poměry. Řetěz států „cordon sanitaire“ problém spíše zkomplikoval a namísto pojistky stabilního míru se stal roznětkou dalšího válečného konfliktu. Nacistický režim dokonale využil chyb versailleského systému a navíc do svých geopolitických plánů vtáhl skupiny etnických Němců ve střední a východní Evropě. Pod záminkou ochrany vlastních národnostních menšin rozpoutal válečný konflikt za rozšíření „životního prostoru“. Na konci této války ležel multietnický a multikulturní charakter střední Evropy v troskách.

Poválečným vývojem mezinárodního standardu ochrany a rozvoje práv národnostních menšin se ve svém příspěvku zabývá *Ivan Gabal*. V hodnocení meziválečné etapy se dotýká také Mnichovské dohody a poválečného odsunu německy mluvících obyvatel ČSR. Meziválečný systém fungoval jako soubor politických garancí jednotlivých velmocí ručících za stav konkrétních menšin. Proto ovšem Mnichovskou dohodu – nehledě na její morální hodnocení – považuje nejen za politicky legitimní, ale i za odpovídající mezinárodnímu rámci zakotvenému v režimu národnostních menšin Společnosti národů. To je ovšem diskutabilní, neboť tato dohoda byla uzavřena bez účasti Československa, o němž se rozhodovalo, navíc jednání probíhalo pod nátlakem. K. Henlein ani nepočkal na rozhodnutí mezinárodní konference, jednostranně přerušil 14. září jednání s československou vládou a o den později vyhlásil připojení pohraničních území ČSR k německé říši, tj. týden před ukončením konference. Ve světle těchto a dalších skutečností je legitimita Mnichova více než pochybná.

Nicméně podstata Gabalova příspěvku spočívá v jakési podrobné „inventuře“ mezinárodních institucí, jejichž náplní je ochrana práv národnostních menšin, především Organizace spojených národů, Organizace pro bezpečnost a spolupráci v Evropě, Rady Evropy a Evropské unie. Autor upozorňuje na vývoj, jímž prošla menšinová problematika z hlediska mezinárodní ochrany. „*Cílem těchto mechanismů již není pouze arbitráž a právo petiční, následné stížnosti, ale soubor opatření od identifikace konfliktů až po posilování míru.*“ Ovšem v takto deklaratorní podobě bylo možné nalézt ochranu práv národnostních menšin i v meziválečných dokumentech. Problém vidím spíše v uplatnění nové dimenze vynutitelnosti těchto principů mezinárodní komunitou zvnějšku, silou, jak jsme toho byli svědky na Balkáně. Dochází totiž k radikální reinterpretaci pojetí státní suverenity, která dosud není zcela „ošetřena“ z hlediska mezinárodního práva. Souhlasím s autorovým upozorněním, že se dosud neobjevila systémová aktivita, směřující ke spolupráci a koordinaci aktivit Evropské unie a Rady Evropy. Není dosud jednoznačně vymezen ani vztah individuálních a kolektivních práv národnostních menšin a nadále existuje napětí mezi autonomistickými

požadavky menšin a legitimitou existence integrálního státu. Souběžně se však tento dynamický vztah či tenze modifikují v důsledku zmenšování role státu jako důsledku globalizačních procesů a pokračující integrace západní Evropy. Přes veškeré deklarace dosud neexistuje univerzální standard ochrany a rozvoje práv národnostních menšin. V evropských institucích se „prosazuje“ národnostní konflikt zejména díky letitému sporu belgických Vlámů a Valonů. V této souvislosti postrádám alespoň zmínku o Stauffenbergově komisi Evropského parlamentu, která v roce 1992 specifikovala etnické skupiny a definovala práva jednotlivců i komunit.

Druhý zásadní problémový okruh recenzované knihy (2. kapitola – V. Kural, V. Mikule, I. Gabal) je věnován historickému a institucionálnímu vývoji koncepce práv menšin. Autory *Vladimíra Mikuleho* a *Václava Kurala* není jistě třeba zasvěceným čtenářům představovat. Druhý jmenovaný je autorem hutné zkratky, v níž popisuje vývojové zlomy vztahu Čechů a Němců v období první republiky, které vyústily v konečný poválečný rozchod osudového společenství obyvatel českých zemí.

Docent *Vladimír Mikule* je znám svým fundovaným právním rozbořením dekretů prezidenta E. Beneše a v této souvislosti se zaměřil na problematiku národnostních menšin v České republice pohledem českého práva. Za rozhodující pro existenci samostatného Československa považuje Mikule pojetí jednotného československého národa. Poválečné uspořádání charakterizoval tzv. asymetrický model a výsledkem reformního procesu roku 1968 bylo konečně federativní uspořádání vztahu Čechů a Slováků.

Ústavní listina Československé republiky z roku 1920 převzala do svého znění téměř úplný soubor závazků týkajících se práv a svobod svých občanů, včetně respektování původu, státního občanství, jazyka, rasy a náboženství. Vztah německých politických stran k novému státu byl dlouho poznamenán neúspěšným pokusem o zřízení samostatné německé provincie *Deutschböhmen*. Po určitém uklidnění vztahů Čechů a Němců ve 20. letech vyústily nakonec národnostní spory, vyhocené henleinovským hnutím, v mezinárodní řešení – v Mnichovskou dohodu, která předznamenala silové pojetí vzájemných vztahů v duchu biblického rčení oko za oko, zub za zub.

Nová ústava přijatá v květnu 1948 kodifikující převzetí moci komunistickou stranou neupravovala práva národnostních menšin a zrušila úpravu jazykového práva. Formální rovnoprávnost občanů byla ovšem bezcenná za situace faktické likvidace občanských a politických práv všech občanů, včetně příslušníků národnostních menšin.

Vztah současného právního řádu České republiky k národnostním menšinám charakterizuje přijetí Listiny základních práv a svobod, zakazující jakoukoli formu diskriminace z národnostních, etnických či jiných důvodů. Naplnění tohoto závazku je problematické zejména ve vztahu k romské komunitě, která se díky své obtížné přizpůsobivosti a etnické intoleranci většinové společnosti stává kritickým bodem dalšího přibližování České republiky k Evropské unii. Z různých hodnotitelských grémií integrované Evropy opakovaně zaznívá kritika na adresu našeho státu.

Na zkoumání různých aspektů etnického klimatu české společnosti je soustředěna studie *Ivana Gabala*. Opírá se o komparaci dvou reprezentativních sociologických výzkumů provedených v letech 1994 a 1996. Z množství cenných poznatků se zmiňme alespoň o skutečnosti, že obyvatelé České republiky považují za původce prudkého růstu kriminality cizince. Přitom nejsilnější je negativní pocit z otevírání české společnosti u starších věkových skupin. Z průzkumů vyplývá, že společnost jen zvolna a obtížně regeneruje historické demokratické kořeny. Ve vztahu k cizincům Češi velmi radikálně vyžadují přijetí zdejších norem životního stylu. Zdá se, že se zásady multikulturality ujímají velmi pomalu, což může zkomplikovat naše přijetí do Evropské unie. Ostatně lze se důvodně domnívat, že klesající podpora našeho vstupu do Evropské unie je do značné míry inspirována právě kritikou vztahu k Romům. Nemohu ovšem s autorem souhlasit, že obdobně jsou odmítáni i Vietnamci; alespoň výsledky sociologických výzkumů v českém pohraničí vykazují výrazně nižší etnickou distanci.

Sebestřednost české společnosti má určité historické zakotvení, nicméně je rovněž ovlivněna současnou špatnou ekonomickou situací a společenskou frustrací, pramenící z negativního průběhu transformačních procesů.

Negativní vztah k Romům potvrzují všechny sociologické výzkumy. Měl jsem možnost seznámit se s problematikou Romů v průběhu opakovaných terénních řešení v pohraničních oblastech a většinu poznatků o povaze vzájemných vztahů mohu potvrdit. Nicméně na základě rozhovorů s relevantními osobami (kurátoři, psychologové, sociální pracovníci aj.), kteří jsou vůči Romům pozitivně naladěni, musím připomenout frekventovaný názor, že ochota Romů ke spolupráci je velmi limitovaná. Postrádám zmínku o pozitivním řešení romského problému v Českém Krumlově i stručnou charakteristiku pokusů minulého režimu řešit problém jak koncentrací romské populace (mostecké sídliště Chánov či košický Sputnik), tak rozptýlením a různými sociálními výhodami. Souhlasím, že za alarmující je třeba považovat rostoucí projevy etnicky motivované agresivity různých sdružení typu skinheads, jejichž působení bylo nepochopitelně dlouhodobě tolerováno pravicovými vládami.

Třetí tematický okruh recenzované knihy (3. kapitola – T. Staněk, A. Götze, M. Borák, G. Sokolová, O. Šrajeroová, K. Holomek) se zaměřuje na situaci vybraných etnických menšin v České republice. Studie historika *Tomáše Staňka* se v úvodní části věnované období první republiky do určité míry překrývá s příspěvkem V. Kurala. Výklad cesty a úvah vedoucích k odsunu německy mluvících obyvatel ČSR postihuje na omezeném prostoru všechny významné momenty, ostatně velmi podrobně je toto téma zpracováno ve vynikající práci téhož autora *Odsun Němců z Československa, 1945–1947*. Jediné, co postrádám, jsou nejnovější poznatky o přípravách Britů (expertní studie oxfordských odborníků, studie Chatham House) na etnickou homogenizaci zemí střední Evropy, která by měla propříště vyloučit destruktivní roli národnostních skupin etnických Němců na území států střední a východní Evropy. V závěrečné části autor přibližuje osudy příslušníků německé menšiny, kteří zůstali v Československu (v roce 1950 to bylo 165 117 osob, zatímco v roce 1991 pouze 53 970 osob). Svou roli sehrála jak vynucená (či spíše obranná), tak později i spontánní asimilace Němců ve většinovém prostředí.

Pozoruhodné je zjištění, že na přelomu let 1951–1952 odmítalo čs. občanství téměř 40 000 osob. Německá skupina obyvatelstva postupně ztrácela soudržnost a zejména v 80. letech fakticky mizí schopnost její reprodukce. K částečnému odtabuizování osudu českých Němců došlo v průběhu uvolnění koncem 60. let a poté zcela bez omezení po roce 1989. Nicméně v současnosti je zřejmě česká společnost příliš zaměstnána problémy transformace, než aby diskutovala o osudu Němců žijících na našem území.

Témuž tématu je věnována i studie *Andrease Götze*, chronologicky navazující na předchozí stať popisem vývoje situace německé menšiny v nás po roce 1989. Jde zřejmě o první publikovaný souhrnný pohled na pokus obnovit německou komunitu v ČR s pomocí Sude-toněmeckého krajanského sdružení, které mělo mj. podíl na ustavení Svazu Němců v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, jakož i na podobě jeho organizační struktury. Současně ovšem i nadále existovalo Kulturní sdružení občanů německé národnosti, které si přes dlouhodobé úsilí o integraci obou uskupení udrželo samostatnost a odmítlo obsadit tři místa rezervovaná pro regiony Teplicka, Mostecká a Ústecká, kde měl Kulturní svaz (mezitím přejmenovaný) silné zastoupení. Shromáždění svazu Němců odvozuje svou legitimitu od přihlášení se k německé národnosti, což je pojetí velmi blízké znění stanov Sudetoněmeckého krajanského sdružení, které také díky účinnému lobbování získalo výrazně vyšší finanční podpory pro německou skupinu v ČSFR. Ještě na jaře roku 1991 vycházela německá spolková vláda z názoru, že Němci v Československu budou s ohledem na rozsáhlou asimilaci zahrnuti pouze do všeobecné kulturní a jazykové podpory. Finanční prostředky pro deset kontaktních středisek byly proto zpočátku poskytovány prostřednictvím SL, od roku 1995 pak přímo velvyslanectvím SRN. Autor správně upozorňuje na skutečnost, že čtyři z pěti okresů s největším podílem německé menšiny nemají vlastní středisko. Potvrzuje to mj. skutečnost, že významná část příslušníků německé menšiny v České republice zřejmě trvá

na svých výhradách k činnosti Svazu Němců, zatímco poválečná generace je do značné míry asimilována v prostředí a neprojevuje ani příliš velký zájem o výuku němčiny či o další aktivity iniciované Svazem. Hodnotu jinak velmi přínosného příspěvku snižuje to, že není opatřen bohatšími odkazy a seznamem použité literatury.

O polské menšině v České republice píše ve svém příspěvku *Mečislav Borák*. Ten v historickém úvodu upozorňuje na zdroje etnického napětí na Těšínsku, které eskalovalo ve 30. letech, kdy početně i ekonomicky slabá skupina polské menšiny vznesla na jaře roku 1938 autonomistické požadavky. Poté, kdy Polsko uplatnilo zábor tohoto území, došlo k vyhnání českého obyvatelstva v počtu přesahujícím 30 tisíc. Po skončení druhé světové války došlo k oživení sporů, které však eliminovala Smlouva o přátelství a vzájemné spolupráci mezi Polskem a ČSR. Mohutný rozvoj průmyslového regionu Ostravska přinesl migrační vlnu, která radikálně změnila národnostní strukturu a dále snížila podíl polsky mluvících občanů.

Národnostní problematikou se dlouhodobě zabývají autorky dalších statí zaměřených především na Slováky v českém prostředí – *Gabriela Sokolová* a *Olga Šrajzerová* –, jimž dlouhodobě koncipované sociologické výzkumy umožnily komparaci a zformování tendencí vývoje. V této souvislosti je třeba se zmínit o pozitivním odkazu Slezského ústavu ČSAV, jenž zanikl v důsledku transformace Akademie věd ČR v roce 1993. Zmíněné výzkumy prováděné s delšími intervaly od roku 1967 obsahují pozitivní zjištění vzrůstající bilingválnosti, která zvyšuje míru národnostní tolerance mezi Čechy a Poláky na Těšínsku, zatímco vzájemné výhody mezi Čechy a Slováky se snižují na minimum také v důsledku spontánní asimilace Slováků v českém prostředí, což sociologické sondy potvrzují jako dlouhodobý trend. Uvedený trend lze nezávisle vysledovat i ze systematického sociologického výzkumu obyvatelstva česko-německého pohraničí, kde v důsledku poválečné výměny obyvatelstva zakotvilo velké množství Slováků a slovenských reemigrantů z Maďarska, z Rumunska, z Jugoslávie a z Francie.

Olga Šrajzerová ve své studii uvádí některá méně známá fakta o česko-slovenských vztazích (např. násilné vyhnání českých státních zaměstnanců ze Slovenska v roce 1939 či rozsáhlá imigrace Slováků na území Protektorátu Čechy a Morava). V této souvislosti připomínám rovněž početnou migraci Čechů za prací na území tzv. sudetské župy a do Německa. To potvrzuje tezi, že k významným změnám struktury osídlení českých zemí docházelo již v průběhu nacistické okupace. V souvislosti s poválečným osídlováním pohraničí oceňuje autorka pozitivní vztah českých úřadů ke slovenským přistěhovalcům, ale také počátek problémů s Romy, kteří se často deklarovali jako Slováci. Studie zachycuje proměny skladby a struktury slovenské menšiny v českých zemích i zlom způsobený rozpadem federace a přechýlením významné části slovenské inteligence k českému prostředí. Etnická otevřenost slovenské skupiny podporuje plynulou integraci do majoritního prostředí.

Známý romský aktivista *Karel Holomek* je autorem statí *Romská menšina v České republice*, kterou uvádí chronologickým přehledem příběhu Romů v Evropě. Nacistický teror vycházející z teorií rasové podřadnosti Romů vyústil v téměř úplné vyhubení tohoto etnika v českých zemích. Časovým stříhem se pak autor dostává přes čtyřicet let komunistické vlády, která se však rovněž pokusila řešit romskou otázku. Dodnes jsou např. zajímavé výsledky rozsáhlého sociologického výzkumu romské problematiky z poloviny 70. let. Zformulované výstupy jsou ovšem zatíženy ideologickými klišé a zjednodušenými představami sociálního inženýrství, přesto zůstávají dokladem určité snahy nalézt východisko.

Zcela jistě lze souhlasit s autorovým názorem, že klíč k integraci Romů do většinové populace spočívá ve vzdělání, v kvalifikaci a ve vytvoření podmínek zaměstnatelnosti Romů. Tyto podmínky ovšem dále negativně modifikují ekonomické potíže restrukturalizace starých průmyslových regionů severních Čech a Ostravska (doprovázené vysokou mírou nezaměstnanosti zejména osob s nižšími stupni kvalifikace), kde je soustředěna početná romská komunita. Téměř čtyři pětiny Romů absolvují zvláštní školu a obdobně vysoké je i procento nezaměstnanosti romské populace. Nepočtená romská elita se i nadále spíše snaží oddělit od své skupiny a odmítá hrát roli mostu k majoritě. Požadavek uchování kulturní i etnické

identity vznesený vůči státním orgánům tak nejsou často schopni naplnit ani sami Romové. Studie se nezmiňuje o systému romských poradců, sociálních kurátorů a škol s experimentální výukou ani o dalších nástrojích, s jejich pomocí se stát snaží zmíněný problém řešit, byť s malými výsledky. Tuto skutečnost lze podle mého názoru přičíst především velmi malé koordinaci všech aktivit, i když faktorů je více, včetně nedokonalé legislativy, laxního či naopak nepřiměřeného zasahování policie v rasově motivovaných konfliktech, vzrůstajícího vlivu drog na mladou romskou generaci apod. Ne zcela objektivní bývá také hodnocení orgánů Evropské unie monitorujících řešení romské otázky v České republice, jakkoli sociologické výzkumy potvrzují vysokou míru intolerance majority vůči Romům.

Oprávněná je patrně kritika práce českého Parlamentu, jenž by se měl věnovat národnostním problémům mnohem důsledněji, nikoli pouze účelově ve vztahu k Evropské unii, požadující ochranu práv národnostních menšin.

Čtvrtý tematický okruh recenzované knihy (4. kapitola – B. Dančák, P. Morvay, P. Hunčík, P. Frič, I. Gabal) zkoumá situaci etnických menšin v sousedních zemích.

V úvodu své stati rekapituluje *Břetislav Dančák* národnostní menšiny v Polsku se zvláštním zřetelem k významu vztahů mezi Poláky a Židy. Neaktivnější národnostní skupinou jsou Němci, kteří po roce 1989 založili 35 spolků působících po celém území státu. Neaktivnější se také prosazují ve volbách do místních samospráv. Na centrální úrovni funguje Komise pro národnostní menšiny, pověřená řešením problematiky 3–4 % populace. Vedle Němců jsou nejpočetnějšími skupinami Bělorusové a Ukrajinci, což lze považovat za přetrvávající důsledek poválečného „posunutí“ Polska na západ s návazným přesídlováním obyvatelstva. Polská společnost (podobně jako česká) projevuje tendence k uzavřenosti a netoleranci vůči cizincům. Autor konstatuje, že v zemi, kde bylo zahubeno nejvíc příslušníků židovské národnosti, jsou antisemitské postoje stále aktuální. Studie rozsáhle cituje z přínosného sociologického výzkumu postojů Poláků k Židům, který provedl v polovině 90. let I. Krzeminski. Z výsledků odvozuje dva základní typy antisemitismu – soudobý (politický) a tradiční (opírající se o náboženství). Zřetelně menší výskyt protizhkovsky laděných postojů zaznamenává u mladší polské populace.

Péter Morvay se ve svém příspěvku zabývá menšinovou politikou v Maďarsku od roku 1918. V recenzované publikaci je součástí velmi podrobně zpracovaného bloku příspěvků věnovaného roli Maďarska a jeho menšin ve středoevropském prostoru. Autor upozorňuje, že právě na tomto území je třeba počítat s velkým množstvím lidí vybavených dvoji až trojí identitou, u nichž může změnou vnějších faktorů převážít vždy odlišná identita. Proto je významná i z aktuálního pohledu retrospektiva teritoriálního rozmístění maďarsky mluvícího obyvatelstva v následnických státech habsburské monarchie. Trianonská dohoda, v jejímž důsledku se po skončení první světové války rázem ocitlo mnoho obyvatel hlásících se k Maďarsku mimo území státu, položila základ revizionistických územních požadavků, v jejichž důsledku se maďarská zahraniční politika stále více přimykala k Německu. Tyto snahy se projevovaly rovněž vůči ČSR, a to požadavkem navrácení Žitného ostrova. Neúspěch bilaterálních jednání vedl ke snaze přenést problematiku maďarských menšin na mezinárodní scénou, a to prostřednictvím Společnosti národů. Rozuzlení přinesla teprve Mnichovská dohoda a následně vídeňská arbitráž, na jejímž základě získalo Maďarsko území jižního Slovenska. Skrytý antisemitismus politických elit vyústil ve spojenectví s nacistickým Německem a v likvidaci většiny židovského společenství v Maďarsku.

Stojí za zmínku, že poválečná většinová vláda odmítla odsun německy mluvících obyvatel. Kádárův režim uplatnil v 70. letech liberálnější přístup mj. také k otázce menšin. Důvody lze zřejmě spatřovat v jejich početní slabosti, která nevzbuzovala obavy většinové populace.

V souvislosti s diferenciací maďarské politické scény po roce 1989 upozorňuje autor na nemožnost při definování nově vznikajících politických subjektů vystačit pouze s pojmy pravice a levice. S odvoláním na vývoj ve 20. letech tvrdí, že došlo k dosud trvajícím rozštěpení prodemokratické politické a kulturní elity země na proud tzv. urbánní (liberální,

považující národ za volnějši společenství odmítající jeho osudovou předurčenost) a tzv. lidový (zdůrazňující národní specifika, u něhož došlo ke ztotožnění národa s etnikem a ke ztotožnění politického národa s kulturním národem). Dodnes hraje otázka národa v novodobé maďarské politice a kultuře důležitou roli. Bez ohledu na stranickou příslušnost přetrvává tradiční diferenciaci. Aniž bych chtěl vést zjednodušené paralely, podobnost s českým politickým myšlením nepovažuji za zcela náhodnou. V nově se rodící demokracii kopírovala v podstatě politická diferenciaci uvnitř národnostních komunit obdobné procesy většinového prostředí. Nicméně k trendům ovlivňujícím mezinárodní situaci patří skutečnost, že se v důsledku vytváření homogenních národních států zhoršuje situace maďarských menšin v Rumunsku, v Srbsku a částečně také na Slovensku. V Maďarsku podle autorova názoru zřejmě převládá historicky konstituovaný syndrom obklíčení. V zájmu objektivnosti ovšem dodávám, že v obráceném gardu považují sousední země roli maďarských menšin za součást velkomadžarské rozpínivosti. Rozdílnost optik, jimiž partneři nahlíží na vzájemné vztahy, je ovšem jádrem všech národnostních konfliktů a lze ji v tomto ohledu považovat za téměř modelovou situaci.

Studii P. Morvaye lze v každém případě považovat za vynikající a v našich podmínkách i za chybějící rozbor nejen menšinové problematiky, ale také maďarské politické kultury.

Pozici maďarské menšiny ve Slovenské republice pak ve své stati rozebírá *Peter Hunčík*. Za konstitutivní faktory situace považuje trauma Trianonské smlouvy, která Maďarsku odňala 60 % území a 30 % populace, které se staly součástí sousedních států. Znamenalo to výraznou kulturní ztrátu, protože na ztracených územích se odehrávaly historicky nejdůležitější události, zatímco Slovensko a Sedmihradsko patřily k nejrozvinutějším částem bývalého Uherska. Autor upozorňuje na shodné výhrady Maďarů a Němců žijících po roce 1918 v ČSR, kteří kritizovali nedostatečnou ochranu menšin a z ní vyplývající napětí mezi teorií a praxí českoslovakismu. Zastává názor, že zánik samostatné republiky byl zabudován již do jejích základů, že prezident Beneš k tomuto vývoji přispěl svou protimaďarskou linií zahraniční politiky, směřující k izolaci Maďarska na mezinárodní scéně. Domyslíme-li tuto úvahu do důsledku, potom směřuje k závěru, že Beneš vehnal Maďarsko do náruče Hitlerovi. Aktivitu československých Maďarů v roce 1938 autor hodnotí tak, že za situace, kdy ČSR měla špatné vztahy s Německem, nezbývalo jim nic jiného, než volit mezi hortyovským Maďarskem nebo fašizujícím Slovenskem. Dále pak dovozuje, že menšiny byly pouze záminkou, nikoli původcem zániku samostatné ČSR. Což je možná částečně pravdivé, současně ale také poněkud účelové tvrzení.

Vítězní spojenci po druhé světové válce odmítli schválit transfer Maďarů, a proto došlo pouze k omezené výměně obyvatelstva mezi oběma zeměmi. Za nejpřínosnější považují pasáž zabývající se obdobím od vzniku Výboru na ochranu práv maďarské menšiny v roce 1978 přes založení Maďarské nezávislé iniciativy, VPN, rozpad federace až k současnosti. Za hybné motivy politické reprezentace maďarské menšiny na Slovensku považuje Hunčík nejen směřování Československa k demokracii, které tato reprezentace podporovala, ale také resentimenty křivdy poválečných dekretů prezidenta Beneše a regeneraci slovenských nacionalistických sil, jejichž protimaďarská rétorika vzbuzovala obavy. Právě v důsledku těchto obav zůstala Maďarská koalice stranou procesu dělení federace, přičemž za podstatné považuje autor zvládnutí základní politické a ekonomické transformace celým Československem, což zásadně určilo další vývoj Slovenska po rozdělení republiky.

Příprava Základní slovensko-maďarské smlouvy pak odkryla značné neshody jednotlivých subjektů slovenského politického spektra ve vztahu k maďarské menšině. Ve vztahu k ní se stále zřetelněji profilují zastánci nacionalistického (autorativního) a občanského (demokratického) principu. Jako negativum lze označit přetrvávající izolovanost politické reprezentace slovenských Maďarů od politiků slovenských vládních stran i opozice.

Následující stati *Pavola Friče* a *Ivana Gabala* dokreslují národnostní vztahy Maďarů a Slováků na výsledcích sociologických výzkumů, z nichž vyplývá, že na obou stranách

naštěstí převládají sice umírněné postoje, ale také neschopnost chápat problémy druhé strany. Obě strany se cítí ukřivděny a současně odmítají uznat křivdy toho druhého. Jakékoli koncepty řešení pouze zvyšují etnické napětí a nespokojenost s vlastní situací. Východiskem tedy paradoxně zřejmě je uchování křehkého statu quo, který je sice nedokonalý, ale zažitý.

Pátý problémový okruh recenzované knihy (5. kapitola – F. Kinský) je věnován etnickým menšinám a menšinové politice členských států Evropské unie. Studie *Ferdinanda Kinského* se zaměřuje na výčet členských států Evropské unie a na stručnou charakteristiku jejich menšinových problémů. K nejsložitějším situacím autor řadí vztah Vlámů a Valonů, jejichž konflikty vedly k ustavení asymetrické federace tří komunit holandsky, francouzsky a německy mluvících obyvatel regionů Flander, Valonska a Bruselu. Přes některé úspěchy a spolupráci zůstává i nadále „nepřátelství překračující meze přirozeného etnického pnutí“. Nalézt francouzskou školu ve Flandrech je téměř nemožné, stejně jako vlámskou ve Valonsku.

Z našeho hlediska je zajímavá rovněž situace v Alsasku a v Lotrinsku, tj. v hraničních oblastech Francie a Německa. Od dob Napoleona se postupně stále více utužoval centralistický charakter francouzského státu. Rozhodnutí volených orgánů místní správy a správy departementů mohl kdykoli vetovat prefekt jako vysoký vládní úředník. Francie sice po druhé světové válce nevysídlila německy mluvící obyvatelstvo, ale prostřednictvím sdělovacích prostředků, školství, státní správy a armády realizovala důslednou asimilaci. Přestože regionalizace poskytla v roce 1982 Alsasku určitou míru autonomie, dialektem hovoří již pouze pět procent zdejších obyvatel.

Autor se rovněž dotýká problémů ekonomických imigrantů v západní Evropě (do SRN přicházejí Turci, Jugoslávci, Poláci, černí Afričané do Francie, do Velké Británie Indové a Pákistánci a další). Imigrace sice zpočátku v 60. a 70. letech představovala oboustranně výhodné řešení hospodářských potřeb, avšak v současnosti se stává (především zásluhou ekonomických potíží) zdrojem xenofobie a rasově motivovaného násilí. Zajímavé je autorovo konstatování, že členské státy Evropské unie neprojevují příliš velkou ochotu přenášet pravomoci při řešení národnostních problémů na nadnárodní kompetence. Jako symbolický příklad úspěchu ve sbližování států uvnitř Evropské unie uvádí autor potlesk, který sklidili vojáci německého Bundeswehru pochodující při přehlídce na Elysejských polích, což prý je v Praze nebo ve Varšavě nemyslitelné. S tím lze sice souhlasit, ale stejně nemyslitelné je, že by některá z německých vysídleneckých organizací vznášela vůči Paříži podobné požadavky jako Sudetoněmecké krajanské sdružení vůči Praze.

Závěrečná šestá kapitola recenzované knihy (E. Gombár, F. Tesař, J. Hybášková) je věnována konfliktu v Bosně a Hercegovině. Autorem studie zkoumající historické pozadí etnických konfliktů v Bosně je *Eduard Gombár*. Právě historické kořeny a opakující se občanské války jsou zdrojem unikátního geopolitického postavení této oblasti. Bosna se stala hraniční oblastí tří nábožensko-civilizačních okruhů – pravoslavného, katolického a islámského.

Válečné konflikty výrazně přeskupily a promíchaly etnicko-konfesionální skupiny. A konečně třetím faktorem je povaha hraničních konfliktů vedených dlouhodobě s nasazením nepravidelných ozbrojených jednotek, nerespektujících válečné zvyklosti a kombinujících bojové operace s banditismem. Historický rámeček této studie je řazen chronologicky, počínaje vznikem bosenské státnosti ve 12. století, kdy se Bosna stala nezávislým královstvím. Po bitvě u Moháče v roce 1526 se na území Bosny vytvořila mezi expandující Osmanskou říší a habsburskou monarchií konfrontační linie, vojenská hranice s územím nikoho, kde docházelo k častým srážkám mezi nepravidelnými oddíly, řečeno dnešní terminologií, zde probíhala war of attrition (opotrebovací válka). Zde se rodila tradice guerillové taktiky charakterizující všechny pozdější konflikty.

Další neblahou tradicí byly rozsáhlé přesuny a masakrování obyvatelstva, vyhánění celých etnických a náboženských skupin. Příkladem za mnohé budiž rakousko-osmanská válka z let 1683–1699, jež měla za následek velké stěhování Srbů, kteří se stáhli z Kosova společně s habsburskou armádou a našli nové útočiště na uherském území mezi Tisou

a Dunajem, ve Slavonii. Současně vylištěné oblasti Makedonie a Starého Srbska osídlili muslimští Albánci, kteří se stali základem populace Kosova. Odchod rakouské armády ze Sarajeva provázal exodus 50 tisíc katolíků, kteří prchali před muslimy. Připojení Uher a Chorvatska k habsburské monarchii naopak vyvolalo masový útěk muslimů do Bosny. Nadále trval charakter bosenského území jako hraniční provincie. Formování moderních národů proběhlo zjednodušenou identifikací jednotlivých národností podle náboženské příslušnosti, pravoslavní Srbové, katoličtí Chorvaté a bosensští muslimové, kteří se cítili izolováni a ohroženi, což vyústilo ve vyhraněnou fanatickou protikřesťanskou nenávisť.

Podobně 19. století bylo historií neustálých střetů, do nichž se vedle Rakouska a Osmanské říše zapojilo také Rusko. Do rakousko-ruského boje o vliv na Balkáně se v době Napoleonovy vlády vložila též Francie, která se dobytím Dalmácie stala bezprostředním sousedem Bosny. V roce 1821 vypuklo řecké povstání doprovázené masakry a etnickými čistkami. Velmoci uznaly plnou samostatnost Řecka, což inspirovalo balkánské národy k ještě intenzivnějším bojům za vlastní nezávislost, které trvaly až do vypuknutí první světové války, jež zahájily výstřely v Sarajevu. Rakousko-Uhersko usilovalo o vyřazení Srbska jako mocenského faktoru a počítalo pouze s lokálním konfliktem omezeného dosahu...

Dne 1. 12. 1918 vyhlásil princ Alexandr Karadjordjevič Království Srbů, Chorvatů a Slovinců. V Bosně po kolapsu rakousko-uherské správy došlo k útokům srbských rolníků proti muslimským statkářům. Srbský ministr S. Perotič doporučil již v roce 1917 „vyřešit problém muslimů programem násilných konverzí a masakrů“. V období 1910–1921 ztratila Bosna šestinu své populace, tj. 300 000 lidí, z nichž část emigrovala do Turecka.

Dějiny druhé světové války na území bývalé Jugoslávie jsou tragédií, jejíž důsledky sklízí Balkán dodnes. V roce 1941 ustavil Ante Pavelič Nezávislý stát Chorvatsko, zahrnující také Bosnu a Hercegovinu. Rasové a etnický motivované represálie tvořily téměř jediný program vycházející z „poznatku“, že Chorvaté jsou na rozdíl od ostatních obyvatel někdejší Jugoslávie arijského původu.

Teror postihl nejdříve bosenské Židy, kteří byli téměř úplně vyvražďeni. Poté se Pavelič zaměřil na Srby, tvořící bezmála třetinu obyvatel jeho Chorvatské republiky. Genocida, nad jejímž rozsahem a krutostí se pozastavovali i Němci, vehnala velké množství Srbů do komunistických odbojových organizací Josipa B. Tita, jemuž se posléze podařilo získat i podporu Britů, kteří zřídili v jeho štábu styčnou misi. Ve druhé polovině války poskytovalo dokonce několik perutí RAF vzdušnou podporu Titovým jednotkám. Kromě toho dodávali spojenci partyzánům vzdušnou cestou velké množství zbraní. Lze se domnívat, že Britové kromě válečného úsilí sledovali také politické cíle, když hledali na Balkáně spojence pro poválečnou dobu.

Kromě Tita operovala v Bosně rovněž odbojová organizace D. Mihailoviče, mezi jehož „četníci“ bylo množství fanatických velkosrbských nacionalistů, spatřujících své poslání ve vraždění muslimů. Možná i tento moment přispěl k důvodům, proč se v roce 1943 zformovala muslimská SS divize Handžar, která na jaře roku 1944 rozpoutala v Bosně teror proti Srbům.

V průběhu druhé světové války probíhalo na území Jugoslávie několik občanských válek, jejichž průsečíkem byla Bosna. Válka obnovila zájem velmocí o Balkán (viz např. Churchillovo dlouhodobé úsilí o invazi na Balkán), které ovšem zde měly své vlastní zájmy, k jejichž prosazení využívaly konfliktnost jednotlivých aktérů a situací.

Ozbrojeným konfliktem na území Bosny a Hercegoviny po rozpadu SFRJ se zabývá studie *Filipa Tesaře*. Stručně řečeno, je to mimořádně fundovaná analýza opírající se o rozsáhlou pramennou základnu, používající ve zhuštěné podobě faktografii jako základní typ argumentu. Její autor uvádí velké množství detailních údajů z biografie osobností (např. V. Šešelj, A. Markovič, F. Tudjman, F. Abdič), které pomáhají chápat jejich názorový vývoj, a proto i jejich motivaci a rozhodování v klíčových momentech bosenské tragédie, kterou ovšem zasazuje do širších souvislostí jednotlivých etap rozpadu politických i státních struktur jugoslávské federace.

Taková studie může vzniknout jedině na základě dlouhodobého a soustředěného studia složité problematiky, studia kombinujícího teoretické uchopení problému prostřednictvím relevantní odborné literatury se „zúčastněným pozorováním“ konfliktu z bezprostřední blízkosti. Pokud je toto jen zkrácená verze Tesařovy práce (jak se zmiňuje editor), potom jsem přesvědčen o tom, že její úplná podoba by měla vyjít jako samostatná publikace.

Považuji zejména za nesmírně cenné, že autor byl schopen zachytit kontinuitu i moment přerodu systému jugoslávského „samosprávného“ modelu v řetěz dílčích národních „revolucí“ balkánsko-nacionalistického typu, které mají nepochybně své historické ukotvení v typologii politického myšlení a v kategoriích politické kultury, jak se zformovaly na Balkáně v předchozích érách popsaných E. Gombárem.

Ze studie ovšem mj. vyplývá rovněž deprimující poznatek, že historii nelze uniknout, byť by ji komunistický režim zakonzervoval, „nabalzamoval“ a uložil v rámci proletářského řešení národnostní otázky ku věčnému zapomnění. Kategorie historické paměti má nepochybně „raison d'être“ existence i v postmoderním světě, kde měl podle některých názorů (viz F. Fukuyama a jiní) zavládnout poklid „konce historie“. Těžko bychom hledali dramatičtější důkaz, že od kontinuity dějinného vývoje se nemůžeme oddělit – ani tlustou, ani jakoukoli jinou čarou.

S ohledem na jejich širší platnost se ještě zastavím u faktorů úspěchu nacionálně orientovaných stran bosenského konfliktu, jak je vidí F. Tesař:

1) Ideologii nacionalismu (prostřednictvím programu nacionálně orientovaných stran) přijalo venkovské obyvatelstvo chápající politické strany jako svého druhu sociální instituce s etnokonfesionálním podtextem, což vycházelo vstřícně tradičně zakořeněné snaze vymezit se vůči příslušníkům ostatních národností.

2) Tyto strany poskytly potřebný rámec k propojení politických a ekonomických pozic postav tzv. „šedé zóny“. Právě tyto osobnosti financovaly rozjezd všech tří nacionálně orientovaných stran. Při posuzování tohoto jevu, který má v postkomunistických státech obecnější podobu, mohl autor využít teoretický koncept sociologie politiky, tzv. cirkulace elit (zjednodušeně řečeno, jde o výměnu pozic politických za ekonomické a obráceně), k níž dochází vždy po změně režimu, byť v modifikovaných podobách.

3) Nacionalistický program podpořily rovněž vrstvy, jež změny spíše odmítaly, tedy byrokracie, část aparátu komunistické strany a mocenský aparát.

4) Část intelektuálních vrstev spatřovala v nacionální orientaci možnost plné afirmace vlastní národnosti, svobodu národnostního cítění, kterou komunistický univerzalizmus potlačoval. Zde bych ovšem dodal, že postoje inteligence byly zřejmě ovlivněny také hledáním definičního rámce vlastní identity, jejíž potřeba je legitimní součástí transformačních procesů postkomunistických společností.

5) Nacionální orientaci viděly jako šanci k vlastnímu uplatnění rovněž různé zájmové skupiny organizované na rodinné nebo regionální bázi.

Konečně poslední poznámka k této ojedinelé práci se týká mezinárodních souvislostí, které si zasloužily podrobnější rozbor vzhledem k tomu, že rozpad Jugoslávie s následujícím řetězcem lokálních konfliktů představuje nejsložitější situaci éry po pádu bipolárního uspořádání a nejtěžší zkoušku funkčnosti bezpečnostních struktur západního světa v Evropě. Zde se F. Tesař omezuje na stručnou, byť zajímavou poznámku, že Západ byl příliš zaměstnán válkou v Perském zálivu a západoevropské politice chyběly osobnosti schopné analyzovat situaci, předvídat její vývoj a jednat (což by ovšem vyžadovalo politika Churchillova formátu, podotýkám). Výjimku podle jeho názoru představoval H.-D. Genscher, který ovšem uplatňoval příliš separátně německé zájmy. Zmíněná formulace nepostrádá diplomaticky opatrnou eleganci, namísto by – myslím – byl rozbor jednotlivých kroků Německa v souvislosti s jugoslávskou krizí.

Přestože patřím k těm, kteří ctí mluvu faktů, mám při četbě zejména druhé poloviny studie pocit, že text je fakty přetřžen na úkor analytického a zobecňujícího hodnocení událostí. Autor tak možná spontánně míří spíše k pozitivistickému výkladu zvoleného tématu. Což

je ovšem legitimní přístup vyplývající z autorem zvolené metodiky, o níž je přesvědčen, že umožní nejlépe proniknout k jádru problému.

V zájmu úplnosti a poněkud nezdvořile až v závěru (což ovšem vyplývá ze seřazení příspěvků) se zmíním o autorce *Janě Hybáškové*, jejíž text je zaměřen na roli islámu ve válečném konfliktu v Bosně a Hercegovině. Především stylisticky však zůstává pod úrovní ostatních studií.

Souhrnně vzato, lze pouze ocenit přístup nakladatelství G plus G, které na sebe vzalo riziko vydání odborně nepochybně potřebné publikace za situace, kdy knižní trh stagnuje a prodávají se především velkonákladové pokleslé trháky předčasných memoárů, podivné směsky faktů a smyšlenek, jakož i módně obskurního pohrávání si se záhadami a transcendentnem. Moje jediná výhrada k nakladateli směřuje ke sjednocení podoby všech studií, které měly být ve všech případech standardně opatřeny poznámkovým aparátem a literaturou. Nalezl jsem také několik drobných chyb typu lapsus linguae, ostatně nijak urážejících vkus čtenáře, který nepochybně uvítá možnost v takto souhrnné podobě komparovat etnické konflikty a získat zobecňující odstup od problémů, jichž není ušetřena ani česká společnost.

Václav Houžvička